

РОЗДІЛ 9 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2

ХУДОЖНІ ФОРМИ ВІДОБРАЖЕННЯ СВІДОМОСТІ ГЕРОЯ У ДРАМІ ЮРІЯ КОСАЧА «ОБЛОГА»

THE ARTISTIC FORMS OF THE HERO'S CONSCIOUSNESS REFLECTION IN DRAMA OF YURIY KOSACH "THE SIEGE"

Атаманчук В.П.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості
Інституту філології*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізується драма Ю. Косача «Облога» через призму відображення свідомості героїв твору, що виступає чинником конструювання художньої реальності. Досліджуються особливості побудови драматичної дії, які зумовлюються формуванням художніх версій імовірних історичних перспектив. Вивчається своєрідність утворення та розгортання інтриги у драмі.

Ключові слова: драма, драматична дія, конфлікт, діалог, свідомість, герой, реконструкція.

В статье анализируется драма Ю. Косача «Осада» через призму отражения сознания героев произведения, которое выступает фактором конструирования художественной реальности. Исследуются особенности построения драматического действия, которые обуславливаются формированием художественных версий возможных исторических перспектив. Изучается своеобразие образования и развертывания интриги в драме.

Ключевые слова: драма, драматическое действие, конфликт, диалог, сознание, герой, реконструкция.

The article analyzes the drama of Y. Kosach "The Siege" through the prism of the heroes' consciousness reflection in the literary work, which is presented as a factor of the artistic reality construction. The peculiarities of constructing a dramatic action, which are conditioned by the formation of artistic versions of probable historical prospects, are explored. The features of creating and deploying an intrigue in the drama are studied.

Key words: drama, dramatic action, conflict, dialogue, consciousness, hero, reconstruction.

Постановка проблеми. Свідомість героя у драмі «Облога» Ю. Косача виступає простором утворення і розгортання драматичної дії. Драматург відображає сконструйовані у свідомості дії як прототипи їхньої реалізації в зовнішньому світі. Письменник змістив увагу на внутрішнє відображення, що забезпечило йому можливість для створення художніх варіантів вірогідного розвитку історичних подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчі здобутки Ю. Косача стали предметом досліджень багатьох науковців. Р. Радишевський та Г. Семенюк [7] підготували ґрунтовну передмову до видання історичних творів письменника. Деякі важливі факти біографії письменника відтворив Г. Костюк. [5]. С. Романов [8] приділив увагу викладу біографії та окресленню творчих досягнень Ю. Косача. І. Васишин [2] проаналізував екзистенційні особливості прози митця.

О. Астаф'єв [1] та М. Ільницький [3] досліджували творчість письменника в контексті розвитку еміграційного літературознавства.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні особливостей художньої реалізації історіософських ідей Ю. Косача; визначенні специфіки художнього відображення свідомості героя у драмі; окресленні своєрідності побудови драми на рівні конфлікту, драматичної дії та їхніх співвіднесенень із формами відображення свідомості у творі.

Виклад основного матеріалу. М. Ільницький визначив підвалини критичного мислення Ю. Косача: «Ю. Косач у своїх концепційних точках виходив з поняття кризи в літературі, породженої атмосферою суспільного життя» [3, с. 5]. О. Астаф'єв вказав на світоглядні засади творчості митця: «Орієнтація на європеїзм – характерна риса естетичних поглядів Ю. Косача»

[1, с. 7]. Сформульовані науковцями художні принципи драматурга є важливими для розуміння створеного ним художнього світу.

Драма Ю. Косача «Облога» (1942) представляє авторську версію альтернативної історії України. Письменник переосмислює історичні факти, конструюючи можливий хід історії при увиразненні певних особистісних характеристик головного героя та проєкціях імовірних суспільно-політичних змін, зумовлених посиленням націєтворчого начала. М.Р. Стех зазначає: «З тієї історично доле-носної перспективи сприймає постать Тимоша Хмельницького Юрій Косач і під тим кутом інтерпретує у своїх творах його можливе значення в українській історії» [6, с. 148].

У творі Тиміш Хмельницький постає в образі грізного воєначальника, незвичайність якого визнають недоброзичливці. Письменник наділяє Хмельницького харизматичністю та дивовижними здібностями, які спричинюють масштабні перетворення. Бербецький характеризує Хмельницького, визначаючи наслідки його діяльності: «Він викликав потвору – силу степу, / Приборкану, покірну, як здавалось, / І бунту полум'я роздмухав, характерник. / Річпосполиту наш захитав...» [4, с. 152].

Драматург окреслює образ Хмельницького через сприйняття інших дійових осіб, які по-різному оцінюють його в залежності від власних моральних пріоритетів. Бербецький і Дольче бояться Хмельницького, але зневажливо ставляться до українського воєначальника. Натомість Беатріче вбачає в його діях прояви вищого смислу, а порівняння із Цезарем створює паралелі між стародавнім могутнім Римом та Україною.

Характеристика, яку дає Беатріче Хмельницькому, стає відображенням бунтівних устремлень жінки, яка з юних років мріяла про зустрічі з відважними лицарями. Для Беатріче Хмельницький стає символом її фантастичних прагнень, що протиставляється її емоційно безбарвному оточенню.

Важливу роль у творі відіграють ремарки, в яких розкриваються прикметні зовнішні риси та особливості вдачі дійових осіб, що органічно увиразнюють їхню сутність, яка проявляється у процесі розгортання драматичної дії. В образі Хмельницького драматург підкреслює його пасіонарність, що істотно впливає на формування перебігу подій, за допомогою ремарок: «Він повен сили і радості, кипить увесь, а з раптових рухів і швидких кидів голови видно, що він народжений панувати, він – воїн, іноді пусті розмови і перебування у світлиці його нудять, так видно, що війна і рух – його стихія» [4, с. 161].

Несподівану зустріч Беатріче і Хмельницького письменник вибудовує за допомогою прийому підсвідомого впізнання, – невідомого гостя Беатріче порівнює з Хмельницьким. Діалог Беатріче з Тимошем, якого вона сприймає за товариша Хмельницького, виконує з'ясувальну функцію. Беатріче виголошує провокативні твердження про українського ватажка й одержує спростування, а Тиміш переконується в її благородстві, що невдовзі виявляється у вчинкові Беатріче, коли вона рятує його від офіцера.

У розвиткові взаємин між Хмельницьким і Беатріче драматург підкреслює особистісні якості героя, які приваблюють жінку, уповільнюючи та відкладаючи впізнання Тимоша. У певний момент він натякає Беатріче на свою справжню ідентифікацію: «Тут кличуть Тимошем. Так зви мене... / А прізвища не треба, ним у вас / (сміється) / Дітей малих лякають...» [4, с. 185]. Беатріче, яка до миті їхнього ближчого знайомства тричі допомогла Хмельницькому, зосереджується лише на факті його приналежності до козаків. Письменник увиразнює підсвідому прозорливість героїні, яка в розмові з українським ватажком двічі обіграє його ім'я: «Ліворуч – ти, праворуч – ясні зорі / І хміль солодкий пристрасті твоєї – / Хмель хотілось нею до світання» [4, с. 193].

За допомогою маскуванню Тимоша перед Беатріче драматург зосереджує увагу на внутрішній сутності, поступово виявляючи світоглядну схожість дійових осіб, яка виявляється настільки глибинною, що спонукає героїню до виконання ролі Тимоша, коли вона замість нього подає знак його товаришам. У діалогах Хмельницького і Беатріче драматург розкриває ключові ідеї українського ватажка, які зводяться до звеличення поняття батьківщини, що акумулює сутнісні прагнення народу й сприяє його об'єднанню.

Водночас письменник підкреслює відмінні зовнішні позиції дійових осіб, оскільки Хмельницький намагається вибороти українцям право на національну незалежність від поляків, а римлянка Беатріче не має безпосереднього відношення до цієї боротьби, проте прагне утверджувати ідеї своїх славетних предків.

Драматург використовує прийом подвійного видозміненого маскуванню, що містифікує образ Хмельницького. Подібність ідейних переконань Тимоша і Беатріче, яка не знає його справжнього імені, спонукає героїню до містифікації особи Хмельницького задля його порятунку. Ю. Косач надає містифікації іронічного характеру, оскільки супротивник Тимоша надає йому почесні.

Діалог Дольче і замаскованого Хмельницького поступово зводиться до обговорення українського воєначальника. Діалоги драматург конструює за принципом переходу від поверхових стереотипів до виявлення глибинних переконань і відчуттів дійових осіб. Постать Хмельницького, яку дійові особи асоціюють із втіленням руйнівної сили та міфологізують, стає показником розкриття їхніх істинних прагнень і страхів.

В образі Дольче драматург демонструє різні рівні самоусвідомлення героя й відповідної зовнішньої самопрезентації. Спочатку архітектор вказує на Тимоша як на загрозу для його добробуту, але у відвертій розмові із замаскованим Хмельницьким визначає його як конкурента у сфері соціального визнання.

Паралельно Ю. Косач відтворює процес демістифікації українського командувача, в якому головну роль відіграє Бербецький, що здогадується не лише про його неримське походження, але й про прихильність Беатріче до нього. Підсвідомою прозорливістю, що набуває іронічного значення у контексті розвитку подій, драматург наділяє навіть Дольче, який жартома характеризує вподобання Беатріче: «Козачка, / Закохана в Хмельницького, чи що? / У неї він герой і вождь із перших, / І що там – Цезар, що там – Олександр» [4, с. 196].

Подальше розгортання драматичної дії ускладнюється формуванням заплутаної любовної колізії, центральною фігурою якої виявляється Беатріче. Одним із розгалужень цієї колізії стає ультиматум Бербецького Беатріче, що ставить її перед складним вибором: збереження таємниці Тимоша за рахунок взаємин із Бербецьким, який стає їй огидним.

У розвиткові головної любовної історії між Хмельницьким та Беатріче драматург підкреслює деяку нерівномірність через піднесеність, яка поєднується із саможертвоністю, що має різні вияви. У творі увиразнюється різниця у сприйнятті кохання дійовими особами. Беатріче вперше переживає почуття любові, яке її повністю захоплює. Нові почуття героїні органічно відтворюють юнацькі фантазії та їхню романтичну примарність. Драматург підкреслює своєрідний парадокс, оскільки певна ефемерність вражень Беатріче збільшує їхню цінність для неї. Беатріче розповідає Дольче про свої почуття до українського ватажка: «Я знаю лиш, що все це пролетіло, / Мов казка, люба казка літ минулих / Лицарських, чарівних. Я наче снила, / І сон-пригода ця гучна мені / Майнула, наче легіт вітру...» [4, с. 213–214].

Натомість Хмельницький шанує Беатріче та безперечним пріоритетом визначає боротьбу з поляками. Проте саме почуття і спогади про нього розкривають Тимошу незвідані та невідомі до того виміри його власної особистості й новий спосіб самоусвідомлення. Він поетично характеризує зміни, які з ним відбулися під впливом почуттів до Беатріче: «Аж раптом щось, немов зорі алмаз, / Упало в серце. Лагідніш почав / Я думати. Немов з душі моєї / Важкий сталевий панцир впав» [4, с. 220]. Але Тиміш зосереджується виключно на власних враженнях та їхніх ефектах, не передбачаючи подальшого розвитку взаємин.

Драматург формує цілісну ідеологічну систему, яка стає підґрунтям діяльності Хмельницького, що надає його діям переконливості. Європейська освіченість Тимоша, яку підкреслює письменник, розширює параметри суспільно-історичних дій герой та урівноважує його пасіонарні поривання усвідомленням потреби в конструктивних змінах. Герой розглядає боротьбу не як самоціль, а як певний етап для подальшого розвитку. Він декларує «Творити кожен з нас повинен завжди, / Нехай лютує буря війн, повстання, / Ми дивимось в майбутнє, в ясний день...» [4, с. 199].

У ремарках чітко проступає авторська позиція, що виявляється в сакралізації образів гетьмана та певною мірою і його сина. Драматург підкреслює виняткову харизматичність і силу гетьмана, незрима присутність якого структурує простір твору: «Відчувається приявність там, у покоях Переможця, Великого Гетьмана. Його нема на сцені, але його дух тут, владний і могутній» [4, с. 215]. Тиміш віддзеркалює велич батька, що програмує подальший розвиток подій: «Іде, піднявши голову, ввесь у відблиску Маєстату, славя свого великого батька» [4, с. 216].

Ю. Косач зосереджує увагу на облозі та таємному захопленні польського міста зсередини Тимошем, представляючи цей епізод як вагомий фрагмент великого походу гетьмана Хмельницького за утвердження свободи, що має далекосяжні проєкції та наслідки. Письменник підкреслює європейське визнання козацької держави та гетьмана, яке оцінює як вказівку на їхнє особливе призначення: «Він Олександром Гетьмана зове – / Це віктор вікторів, володар справжній, / Це муж великий, Цезар Козакорум...» [4, с. 218]. Важливого значення набуває вказівка драматурга на очікувані масштабні дії гетьмана за межами України, що розглядаються як свідчення його міцних позицій і неозорих можливостей. Возвеличення образу Богдана Хмельницького драматург досягає за допомогою емких і лако-

нічних вказівок, що окреслюють масштаби і значимість його досягнень. Титул «Всієї України володар / Богдан Зиновій» [4, с. 230] увиразнює втілену здатність до самовизначення, що забезпечує державну цілісність і самостійність. Ю. Косач концентрує увагу на перемогах, на потенціалі яких він моделював майбутнє української держави в драматичній поемі.

Тимоша письменник зображає як сподвижника і продовжувача батькової справи, який надзвичайно важливого значення надавав розвитку науки, мистецтва та культури. Ставлення Богдана Хмельницького до багатоаспектного культурного розквіту держави, яке транслює Тиміш, зумовлюється розумінням процесів боротьби і творення. Тиміш оцінює культурний розвиток як спосіб закріплення завойованих позицій. Тому образ архітектора дель Акви відіграє важливу роль як символ сучасних і майбутніх перетворень української держави у творі. Спосіб художнього конструювання образу дель Акви також має символічне значення, оскільки спочатку в подібні дель Акви постає Тиміш Хмельницький, що забезпечує йому успіх секретної диверсійної діяльності в польському місті. Тиміш постійно підкреслює культурні перспективи української держави після відвоювання незалежності, символічним підтвердженням чого виявляється здійснення таємної діяльності воєначальника у вигаданій ролі архітектора. Реальна фігура архітектора у творі віддзеркалює окремі аспекти устремлень Тимоша Хмельницького.

Дзеркальна містифікація за допомогою дель Акви, до якої в черговий раз вдається

Тиміш, сприяє цілковитому виявленню підлості Бербецького, що зводить наклеп на своїх добродійників. Прихід Бербецького з наклепом до гетьманича стає продовженням і завершенням колізії з його підступами по відношенню до Тимоша в ролі дель Акви під час облоги. Спосіб вирішення цього конфлікту гетьманичем засвідчує пріоритет державницького мислення над особистісними емоційними реакціями, що підтверджує цивілізаційні основи його діяльності.

Фінальна зустріч із Беатріче й упізнання Тимоша завершує делікатно окреслену любовну колізію, яка підкреслює органічність внутрішнього розвитку дійових осіб, що вкладається в межі державницької діяльності. В образі Тимоша драматург збалансовує різні аспекти його особистості – підкреслюється осмисленість процесів державотворення в контексті культурницьких прагнень та внутрішнього становлення героя.

Висновки. Свідомість Тимоша Хмельницького стає простором кристалізації концепцій перетворення України. Сполучаючись із результатами втілення, набуваючи зримих обрисів, ідеї гетьманича виходять за межі конкретної реалізації й набувають вигляду національного міфу. Драматург підкреслює ефективну ідеологічну тяглість, втілену в образі гетьмана та його сина, тим самим перетворюючи їх на символи національного самоствердження й розгортання безмежних історичних перспектив. Ю. Косач у драматичній поемі акумулює історіософські ідеї й утворює художню проєкцію можливостей успішного завершення визвольної боротьби й подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Астаф'єв О. Еволюція української еміграційної літературознавчої думки (від естетики неоромантизму до новітніх синтезів). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. К.: ВПЦ «Київський університет», 2017. Вип. 1 (27). С. 6–10.
2. Васишин І. Віртуальний світ українського екзистенціалізму. Слово і час. 2003. № 6. С. 70–75.
3. Ільницький М. Мале літературне відродження (Українська повесна еміграційна критика). Дивослово. 2000. № 4. С. 3–7.
4. Косач Ю. Облога. Кур'єр Кривбасу. 2013. № 287–289. С. 150–230.
5. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади у двох книгах. Книга друга. К.: Смолоскип, 2008. 512 с.
6. Стех М.Р. Косачеві легенди про Тимоша Хмельницького. Кур'єр Кривбасу. 2013. № 287–289. С. 146–150.
7. Радишевський Р., Семенюк Г. Оновлена Клію. Юрій Косач: український письменник, загублений у вирі століття. Косач Ю. Рубікон Хмельницького. Історичні твори у трьох книгах. Київ: ДП Видавничий дім «Персонал». 2010. Книга перша. С. 4–57.
8. Романов С. Юрій Косач: життя і творчість на тлі епохи. Дивослово. 2012. № 1. С. 54–59.